

Н.В.Зелінська, Л.Л.Олендій

**КУЛЬТУРА ВИДАННЯ — КУЛЬТУРА
ЧИТАННЯ — КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ**
(культурницько-видавничий досвід журналу «Дзвіночок»)

Помітним явищем української видавничої культури 30-х років ХХ століття став дитячий часопис «Дзвіночок», що виходив у Львові з 1931 по 1939 р. Його видавцем і відповідальним редактором був Іван Тиктор, редагував часопис Юра Шкрумеляк. У час повернення здобутків минулого, вивчення історичної спадщини, запозичення усього кращого і продовження традиції досвід «Дзвіночка», як і інших видань Тиктора, уявляється вартим пильної уваги. Але сприймати цей досвід слід без носталгічного розчулення (чим переповнені численні наукові, а надто публіцистичні, розвідки, присвячені культурним явищам окресленого періоду), а тим більше — без намагання відтворити, реконструювати «артефакти» в сучасних умовах, що називається, «один до одного». На нашу думку, найголовніше зараз — це виявити дійсні зв'язки минулого з сучасним (як писав В. Навроцький, «винайти нитку, котра б нашу давню минулу життя в'язала з нашою теперішньою» [1, с.74]), відновити втрачені концептуальні засади і, якщо вони узгоджуються з новітнім світовим досвідом, втілювати їх у реальну видавничу практику.

«Часопис для українських дітей» «Дзвіночок» був, звичайно, дитям свого часу, проте його видавець, з геніальною прозорливістю вираженого прагматика і, водночас, патріотично настроєного романтика, передбачив усі ті тактичні і стратегічні «ходи», якими послуговується у видавничій діяльності весь сучасний цивілізований світ. Важко стверджувати, не маючи відповідних даних, чи був знайомий І.Тиктор з дослідженнями у галузі психології та соціології читання — в США і Європі вони велися з кінця XIX ст. [див., напр.: 3,4,5,6,7], — але точність, з якою він сегментував читачькі кола за їх інтересами, відповідно використовував різноманітні чинники психологічного впливу (від найпростіших — наприклад, різні кольори окремих сторінок, до найскладніших — наприклад, мовно-звукові асоціації, приховані рекламні спонукання тощо), — дозволяє припускати, що принаймні інтуїтивне знання проблем «читачтва» у нього було, а здоровий глузд допомагав йому з цього знання користатися.

«Дзвіночок» — а за весь час його існування вийшло 94 номери (або, як тоді казали, «числа») — дає багатий матеріал для різноаспектних наукових досліджень. Ми свідомо обмежуємося лише трьома аспектами, заявленими у назві статті: по-перше, між ними існує тісний функціональний зв'язок, а по-друге, і головне, вони мають всі ознаки «неминущої актуальності» для української спільноти різних історичних періодів, у тому числі і нинішнього.

Отож «Дзвіночок» насамперед демонстрував (а відтак і формував у сприйманні читача) високу культуру видання. Досягалося це мінімальними, але дуже ефективними засобами. Так, упродовж кількох років часопис виходив з однаково графічно оформленою тоненькою обкладинкою: могло змінитися хіба що тло «фірмової» ілюстрації (хлопчик Дзвіночок з гуртом друзів), зміни вносилися і у святкові номери. Повторювана з місяця в місяць обкладинка журналу закарбовувалася у пам'ять дитини, а це полегшувало пошук видання серед інших, створювало «ефект очікуваності». (Згодом, коли «Дзвіночок» надійно посів своє місце на книжковому ринку, видавці почали час від часу змінювати обкладинку, дотримуючись, однак, певної традиційної стилістики).

Тонкий папір обкладинки дозволяв використовувати її як додаткову функціональну площу часопису — причому таку площу, яка, згідно з дослідженнями психологів, привертає особливу увагу. А тому на другій сторінці обкладинки найчастіше друкувалися зміст числа, відповіді читачам, короткі інформаційні повідомлення і реклама; третя сторінка обкладинки використовувалася для пізнавальних ігор і загадок, четверта — містила тексти і поеми популярних серед дітей пісень.

Продуманість і повторюваність графічних і текстових елементів обкладинки виробляли у читачів певну дисциплінованість: читання набувало організованого характеру. Те ж завдання виконував ще

один оригінальний художньо-технічний, а разом і змістовний прийом: в останні роки існування часопису окремі тематичні блоки публікацій друкувалися на папері різного кольору — на зрізі утворювалася тоненька «веселка», кожний фрагмент якої можна було легко відшукати, не гортаючи сторінок.

Проте, як відомо, культура видання виявляється не тільки, і навіть не стільки в його оформленні, скільки у вмілій організації текстового матеріалу, підпорядкованій вимогам зручності та ефективності впливу. Від самого початку видавці прагнули, аби кожна дитина — залежно від її віку та психологічного типу (австрійський дослідник Р.Бамбергер виділяє чотири таких типи: романтичний, реалістичний, інтелектуальний і естетичний (див.: 2)) — знайшла у «Дзвіночку» щось для себе.

Так, дитина романтичного типу залюбки читала в журналі легенди і казки про князів, героїв визвольних воєн, подвижників української справи (практично у кожному числі). Читачам реалістичного типу подобалися публікації на кшталт «Маруся має курятка» (1932, ч.3), — де вправні дії та практичні поради хазяйникової Марусі супроводжувалися схемами, малюнками, фотографіями (див. також: «Івасева сорочка росте в полі», 1932, ч.8; «Марточка в дідусевій пасіці», 1932, ч. 9—10 та ін.). Для інтелектуальних читачів (а вони, за Р.Бамбергером, очікують пояснень зображеного у тексті, прагнуть до самоосвіти через посередництво літератури) «Дзвіночок» з числа в число подавав пізнавальні «Розмови...» — мотиля з мишкою (1932, ч.7), хрущика з жабою (1932, ч.8), дуба з рікою (1932, ч.9—10), гарбуза з капустою і з бараболою (1932, ч.11) та ін. В усіх цих публікаціях персоніфіковані герої розповідають про себе, про свою користь (чи шкідливість) тощо. А оскільки написані були ці розмови і з великим знанням «співрозмовників», і дуже майстерно, то користувалися неабияким успіхом. Нарешті, і естетичний тип читачів (це ті, що шукають задоволення у слові, ритмі, рими) одержував у часописі свою «частку»: насамперед вірні і слова пісень, а також надзвичайно цікаві тексти та забави, побудовані на грі слів, звукових ефектах тощо (наприклад, в оповіданні «Голоси птиць», 1932, ч.9—10, під окремі крики деркача і перенесення звуконаслідувально «представляються» цілком людські фрази, а під них — створюються відповідні, але вже «пташині» ситуації).

При помітному прагненні «задовольнити всіх» «Дзвіночок», як показує аналіз, поступово змилювався у бік все більшої пізнавальності, — читач зростав разом зі своїм улюбленим виданням, і треба було давати йому «поживу для розуму». Показово, що пізнавальність не була наслідком повчальності: публікації відкрито дидактичного характеру у «Дзвіночку» зовсім мало. Серед них — «Японські діти» (1932, ч.1), що закінчувалася переліком заповідей цих дітей (від патріотичної «Будьте вірні своєму народові» до «внутрішньосім'яної»

«Будьте послушні мамі й татові!» і закликом «І нам, українські діти, треба би так поступати!», а також аналогічна за структурою публікація «Що треба знати, щоб бути добрим учнем» (1935, ч.50), де сформульовано «заповіді учня», а точніше дуже чіткі і дуже практичні поради щодо організації учнівської праці. Проте найчастіше повчальність лише прогнозувалась як один із віддалених наслідків читання матеріалу, — що добре узгоджується із сучасними спостереженнями за ефективністю «прямих» і «непрямих» впливів. Серед тем «непрямого просування» переважали теми науки, освіти і пов'язані з ними теми книги, книгарства, повождення з книгою, культури читання. На ці теми «працювали» публікації з різних типолого-тематичних блоків, наприклад, реклама — «Кожний розумний школяр і кожна розумна школярка читає пильно «Дзвіночок» (1932, ч.3); «Шануй книжку, шануй, брате, не лінуйся прочитати» (1934, ч.38); вірші — «Пст! Василько читає» (1933, ч.15); «Нащо нам учитись?» (1933, ч.28); замітки — «Читай багато» (1933, ч.28); казки, легенди — «Князенко вчиться читати» (1933, ч.28); оповідання — «Чому Данилкові книжки плачуть ...» (1934, ч.38).

У багатьох числах журналу друкувалися своєрідні реально-казкові огляди «Що Мудра Сова бачила і чула», — а «приглядалася» і «прислухалася» Сова до того, хто, де і як читає «Дзвіночок», і з її спостережень навіть сучасному дослідникові цікаво дізнатися про статистику передплати (наприклад, журнал передплатувало двоє дітей аж з далекого Китаю!). У 1934 р. Мудру Сову на «статистичному посту» змінив Сокіл Бистрозір, який під рубрикою «Що пише крилатий новинкар» продовжив тему просування «Дзвіночка» по світу.

Тема книги, її культури, особливостей створення видання оригінально і популярно висвітлена у великій статті «Як робиться «Дзвіночок» (1934, ч.45/46): тут читач разом з автором долає всі етапи редакційно-видавничої і поліграфічної підготовки журналу, знайомиться з роботою редактора, художника, складача, палітурника, його посвячують у тонкощі розповсюдження, передплати і навіть ... цензури. Книга у статті постає як справжній витвір науки, техніки, мистецтва — витвір, гідний поваги і шани.

Через публікації, тематично обернені на книгу і читання, через візирську, щодо продуманості, структуру самого журналу (система рубрик, заявлена у змісті, постійність місця розташування та оформлення окремих тематичних блоків, спрямованість реклами, розмаїті форми зворотного зв'язку з читачами тощо) «Дзвіночок» прищеплював дітям первинні навички роботи з текстом складної організації і готував їх до читання «дорослої літератури». А паралельно з цим на сторінках журналу робилися спроби розв'язати ще одне складне — і досі актуальне — завдання — піднести культуру мовлення читачів, виховати з українських дітей сильні мовні особистості.

Для цього використовувалися різні засоби. Найпростішим і найочевиднішим з них був безпосередній діалог з читачами: читачі запитують, радяться щодо правильного написання, вимови — «Дзвіночок» відповідає і радить (наприклад: «Не «дзінь-добри», а «добрий день» по нашому», 1933, ч.19). Наступна цілеспрямована дія — публікація матеріалів про новітні тенденції у мові, про зміни у правописі тощо. Так, в інформації «Переходимо на новий правопис» (1933, ч.25) «Дзвіночок» повідомляє, що він «буде старатися друкувати свої речі в чистій письменницькій (літературній) мові, без місцевих домішок ... Просимо відтепер пильно помічувати наш правопис і мову та собі старатися так писати» (с.3). Інша публікація присвячена введенню у правопис знака апострофа (1934, ч.37): «...добре придивляйтеся, в яких словах такі «апострофи» ставимо, то потім легше зрозумієте, коли будемо пояснювати, де і чому такий знак треба писати» (с.7). Популярними були безпосередні пояснення незнайомих слів — у тексті або у підрядкових примітках.

Видавці «Дзвіночка» були свідомі того, що мовленнєва діяльність дитини, як і її інтелект взагалі, збагачується при вивченні іноземних мов — і з 1932 р. (ч.19) в журналі з'являються коротенькі уроки «Вчімося по німецьки!» і, паралельно, «Вчімося по англійськи!» (з ч.28 за 1934 р. уроки стали подаватися під рубрикою «І чужому навчаються ...»). Вивчення іноземних мов заохочувалося: наприклад, за найкращі переклади заданих фраз на англійську і німецьку читачі нагороджувалися призами — «цікавими книжечками».

Але, напевно, ще більше для розвитку культури мовлення читачів робив «Дзвіночок» у підтексті своїх публікацій: автори журналу «просто» уміло поводитися зі словом, часто вдавалися до стилістичних ефектів, шедро оздоблювали свої тексти виразами з народного джерела, — а все разом це засвідчувало розвиненість і самодостатність української мови, її красу, гнучкість і здатність до збагачення.

Культура мовлення, яку пропагував і яку демонстрував «Дзвіночок», таким чином, замикала коло загальнокультурних проблем, що ефективно розв'язувалися часописом упродовж усіх років його видання. І цей його досвід належить не тільки минулому ... Аргументи? — 1933 року у старовинному місті Рогатині на Івано-Франківщині почав виходити дитячий журнал «Дзвіночок» ...

1. Павловський В. Творчість: Видане посмертно з портретом і життєписом. Т.1. Львів, 1884. 2. Bamberger R. Jugendlektüre. Wien, 1968. 3. Blackhurst J.H. Investigations in the Hygiene of Reading. Baltimore, 1927. 4. Carnovsky L. A study of the Relationship between Reading Interest and Actual Reading.// Library Quarterly. 1934. Vol 4. №1. P. 76—110. 5. Dearborn W.F. The Psychology of Reading. New York, 1960. 6. Erdmann B., Dodge R. Psychologische Untersuchungen über das Lesen auf experimenteller

Grundlage. Halle, 1898. 7. Tinker M.A. Experimental Study of Reading // Psychological Bulletin, 1934. Vol.31. P.223—240.

Стаття надійшла до редколегії 10.01.95.